

Bokmelding

Inger Selven Watts

De kom til oss. Tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms

Oslo: Pax forlag 2016

Marianne Neerland Soleim

Tyskernes tilbaketrekning fra Finnmark høsten 1944 resulterte i en tvangsevakuering av sivilbefolkningen sørover. Generaloberst Lothar Rendulic ble sentral i «den brente jords taktikk» som ble gjennomført i Finnmark. Den 28. oktober 1944 kom så Hitlers ordre om å iverksette tvangsevakuering og ødeleggelse av Finnmark og Nord-Troms. Sjefen for Wehrmachtführungsstab, generaloberst Alfred Jodl påpekte blant annet at tyske tropper med evakueringen var med på å berge nordmennene fra bolsjevismen og de grusomme opplevelser luftkrigen hadde påført det tyske folk. Han fremhevet at evakuering og ødeleggelse av bosteder i Nord-Norge var nødvendig for tysk krigføring. I de første instruksene fra Wehrmacht var det ikke presisert at alle hus skulle brennes. Rikskommissær Terboven, ønsket imidlertid at alt skulle ødelegges uten å ta noe hensyn.

I boken *De kom til oss. Tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms* gir Inger Selven Watts en grundig og god fremstilling av skjebnene til de tvangsevakuerte, kaoset som rådet i planleggingen og gjennomføringen av evakueringen, hvordan de ble mottatt i Troms, Nordland og lenger sør i landet. Vi får også et innblikk i livet videre etter frigjøringen og ønsket om å reise hjem igjen. Boken er delt inn i tre hoveddeler. Del I «Begynnelsen» og kapittel 1 beskriver Hitlers ordre og bakgrunnen om å tvangsevakuere befolkningen i Finnmark og Nord-Troms. Vi får et innblikk i forholdene omkring den første flyktningbølgen og tilværelsen for en utslitt befolkning i Øst-Finnmark. NS-regjeringens hovedansvarlige for tvangsevakueringen, styresmann Jonas Lie, forsøkte å skremme befolkningen med skrekkehistorier om mord, terror og voldtekt om russerne invaderte landet. Befolkningen lot seg ikke skremme og Lie måtte til slutt gi opp de om lag 3500 menneskene som hadde søkt tilflukt i tunnelen utenfor Kirkenes. I kapittel 2 blir gjennomføringen av Hitlers ordre beskrevet. De svakeste blant innbyggerne ble utsatt for svært harde påkjenninger som medførte død og traumer for livet. Barna på barnehjemmet Vårsol i

Vardø og beboerne ved Lebesby gamle- og sykehjem skulle tvangsevakueres. Ansatte og barn ved barnehjemmet gjorde et heltemodig forsøk på å komme seg unna, men ble angitt og sendt sørover med båt til slutt. Alle beboerne ved Lebesby gamle- og sykehjem overlevde båtturen til Tromsø og til tross for den vanskelige situasjonen de befant seg i, var også håpet til stede og drømmen om en gang å komme tilbake. Forfatteren viser til at de tvangsevakuerte rommet både samer, kvener og nordmenn uten at dette er tallfestet i boken. Vi får også et inntrykk av Jonas Lies rasistiske holdning overfor samene i nord. Han hadde ikke noe ønske om at samene skulle evakueres og forslaget om at de skulle bli igjen i et nedbrent Finnmark var en klar henvisning til å overlate samene til sin egen skjebne. For Jonas Lie var åpenbart holdningen til at reindriftssamene kunne evakueres basert på at de var de eneste som kunne drive reinen over store avstander. Det ender til slutt med at samene på finurlig vis lurte tyskerne og Jonas Lie, ved at de førte reinen til Helligskogen i øst i Anarjokdalen og ikke mot vest til Helligskogen i Troms i Skibotndalen som avtalt. I avsnittet om okkupasjonsmaktens ulike ansikter blir det fremhevet at tyske soldater viste medmenneskelighet eller lot folk slippe unna i Karasjok og Kautokeino. I kapittel 3 blir de grusomme forholdene om bord på evakueringsskipene «Karl Arp» og «Adolf Binder» skildret. Særlig for barnefamilie, eldre og syke ble dette traumatiske opplevelser preget av farlige sykdommer, elendige sanitærforhold og skitne iskalde lasterom tettetpakket med evakuerte. Forfatterens fremstilling av behandlingen av de evakuerte, kaoset og de fatale seilasene med disse skipene viser i stor grad hvordan tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms var en brikke i et større spill for tyskerne. Kapittel 4 med tittelen «kampen i London» viser det enorme presset på Tromsø by som kjempet med små ressurser og en stadig økende mengde tvangsevakuerte som ankom byen. Det ble viktig å få folk sendt videre for å unngå ytterligere kaos i byen. London-regjeringen forsøkte å få hjelp til sivilbefolkningen fra de allierte statslederne av både humanitære, militære og politiske årsaker men ble møtt med avslag i desember 1944. Årsaken var at den militære utviklingen på kontinentet kom i første rekke. Statsminister Nygaardsvold ble sittende maktesløs i London og kunne ikke forhindre at de alliertes organisasjon SHAEF skar ned rasjonene i norske frigjorte områder til det halve av hva de hadde vært under tysk okkupasjon. Situasjonen ble også vanskelig på grunn av at de få norske soldatene som til slutt ankom med militærmisjonen var sjokkert over den nære kontakten nordmennene hadde hatt med tyskerne i Sør-Varanger. Soldatene snauklipping av norske kvinner som hadde vært sammen med tyske soldater skapte et konfliktfylt forhold til sivilbefolkningen.

Del II «Tvinget videre» gir en fremstilling av usikkerheten om hvor de skulle ende opp til slutt, kulturforskjellene og møtet med nye mennesker som også skapte vennskap for resten av livet. Kapittel 5 viser at problemene med forsyninger og trangboddhet fortsatte og Nordland opplevde et voldsomt trykk av tvangsevakuerte. Forfatteren viser at forholdene varierte og enkelte steder fikk ikke evakuerte plass fordi det allerede var fullt, mens andre steder ble de tatt imot med åpne armer. Historier fra Narvik, Bø i Vesterålen og Meløy vitner om gode minner og mennesker som tok godt vare på de tvangsevakuerte som ankom deres hjemsteder. I kapittel 6 er de store utfordringen for de tvangsevakuerte som ankom Trondheim og Trøndelagsfylkene beskrevet. Dårlig planlegging preget samleleirene hvor syke og utslitte evakuerte måtte vente i timevis i kulden på transport, og det kunne gå lang tid før de fikk mat og drikke. Et problem var det også at Hjemmefronten hadde bedt gode

nordmenn om å holde seg unna organisert evakueringsarbeid. Forfatteren fremhever at innsatsen til transportsjef Olav Hauan og evakueringssjef Ragnar Hansen var med på å begrense antallet omkomne under tvangsevakueringen.

Del III «Et sted å bo» gir et bilde av utfordringene for de som ble sendt videre til trøndelagsfylkene, Vestlandet og Sør-Norge. I Kapittel 7 «Langt hjemmefra» får vi et innblikk i hvordan mottakelsen varierte i de ulike bygdene der de evakuerte ble plassert. De som ble bosatt i Trøndelag opplevde å bli godt ivaretatt og opplevde også mindre rasisme enn lenger sør. Kapittel 8 gir et inntrykk av hvor viktig det ble for de tvangsevakuerte å ha slekt og venner sørpå som kunne hjelpe dem med mat og husly. Barnehjemsbarna fra Vårsol opplevde gode dager i Oppland og etter beste evne forsøkte barna å hjelpe de sovjetiske krigsfangene ved å smugle mat gjennom gjerdet der fangene arbeidet. Familien Loes skjebne gjør sterkt inntrykk og etter å ha blitt frigjort fra fangenskap i Tyskland klarte Dagny Loe å hente fem av barna sine før de kunne reise hjem. For Dagny og barna var det en god opplevelse at kong Harald i 1992 holdt tale om den urett partisanene hadde opplevde under krigen og under den kalde krigen. I bokens kapittel 9 er skjebnen til de som ikke dro beskrevet. De fleste overvintrerne levde under harde forhold. Mennene som hadde forsøkt å unngå tvangsevakueringen ble arrestert når de ankom Tromsø. Mange av de arresterte møtte en tøff tilværelse i fangeleiren Krøkebærsletta i Tromsø, Vollan fengsel i Trondheim eller Grini fangeleir. Mange opplevde tortur i fangenskap og ønsket ikke å snakke om sine opplevelser i tiden etter krigen.

Kapittel 10 gir et innblikk i livet videre etter tvangsevakueringen og det vanskelige arbeidet med å spore opp de som forsvant. Ett år gamle Lily Persen døde i Trondheim i 1944 og endelig i 2014 fikk slektningene et gravsted å gå til etter å ha funnet graven hennes på Stavne kirkegård. I avslutningen påpeker forfatteren at nedbrenningen og tvangsevakueringen av Finnmark og Nord-Troms var et stort overgrep mot befolkningen. Den milde høsten begrenset dødstillene og mottaksapparatet der det fungerte hjalp mange. Boken til Inger Selven Watts bærer preg av et omfattende materiale og en stor forskningsinnsats. De ulike skjebnene og behandlingen av menneskene er godt og levende fortalt i form av de mange som har bidratt med sin historie. Familiehistoriene er mange og gir leserne et godt inntrykk av både frykten de tvangsevakuerte følte underveis og gleden de opplevde i form av nye vennskap der de endte opp. Boken gir et detaljert innblikk i følgene av den brente jords taktikk for innbyggerne i Finnmark og Nord-Troms, kaoset som rådet under tvangsevakueringen og ofrenes ønske om å glemme alt det vonde som hadde hendt.